

Geliş Tarihi: 05.12.2020 / **Kabul Ediliş Tarihi:** 15.12.2020

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Hasan MEYDAN: *Din Eğitiminde Manevi Boyut Adlı Çalışma Üzerine* (İstanbul: DEM Yayınları, 2015) 344 sayfa.

Değerlendiren: Meryem KARATAŞ¹

Farklı boyutları bulunması nedeniyle eğitimin çeşitli tanımları yapılmaktadır. Tanımlar hangi açıdan baktığınıza göre değişmektedir Bu tanımlardan biri bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla istedik değişim meydana getirme sürecidir. Din eğitimi için de eğitim gibi birbirinden farklı tarifler söz konusudur. Dinle ilgili yaklaşımlar bu tanımları belirlemektedir. İnsanın yaratılıştan getirdiği kabiliyetleri geliştirmek için Allah'ı ve onun öğretilerini kabul ederek yaşamını bu doğrultuda düzenlemesini sağlamak din eğitiminin tanımlarından biridir.

Eğitim kendi içinde değişimi barındıran, muhataplarını dönüştürmeyi amaçlarken dönemin paradigmaları doğrultusunda gelişen ve değişen bir özelliğe sahiptir. Din eğitimi ise eğitim bilimlerinden yararlanan ama kendine has teorileri, yöntem ve teknikleri olan bir bilim dalıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan dinin öğretilme sürecinde muhataplarının manevi gelişiminin sağlanması din eğitiminin amaçları arasındadır.

Tanıtımını yapmaya çalışacağımız eser din eğitiminin manevi boyutunu ele almaktadır. Din eğitiminde maddenin ötesinde bir bağlanma ve inancı içeren manevi farkındalığın sağlanması için eğitimin teorik arka planının oluşturulması gerekir. Doç. Dr. Hasan Meydan tarafından kaleme alınan bu eser maneviyat kavramının Batı ve İslam dünyasında ele alınışını, dini maneviyat ve din-

---

¹ Dr, MEB öğretmeni, karatasmeryem5@gmail.com,
Orcid: 0000-0002-4845-0225.

den bağımsız maneviyat çabalarını, din eğitiminin manevi boyutunun neliği ve nasıllığını merak edenler için başvuru kaynağı olma niteliğini taşımaktadır. Kitabın yazarı olan Meydan'ın değerler eğitimi, ahlak ve terbiye, bireyin manevi tecrübe ve potansiyeli alanlarında çalışmalarının olması onun eserin okuyucunun gözündeki değerini artırmaktadır. Maneviyatın bireysel ve toplumsal hayata olan olumlu katkılarının yanı sıra din eğitimcilerinin dini inanç ve uygulamalarda manevi ortam oluşturabilmelerinin gerekliliği ve sorumluluğu, araştırmanın yapılma nedenleri arasındadır. Ayrıca din eğitimi gibi manevi yönü yüksek olan bir alanda bu açıdan yapılan araştırmaların sayısal azlığı da başka bir nedendir.

Meydan'ın bu kitabı beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde maneviyat kavramı üzerinde durulurken (s. 31-77) ikinci bölümde din ve maneviyat ilişkisi anlatılmıştır (s. 85-126). Üçüncü bölümde Batı düşüncesindeki maneviyat eğitimi ile birlikte Yeni Çağ maneviyat hareketleri, seküler maneviyat arayışları bu alanda yaşanan tartışmalarla birlikte aktarılmıştır (s. 139-184). Dördüncü bölümde İslam tasavvufu, tasavvuf terbiyesi ve maneviyata olan katkıları açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınmış (s. 201-259) ve beşinci bölüm, din eğitiminde maneviyatın önemi ve uygulama alanları ile son bulmuştur (s. 265-321).

Yazar 2015 yılında yazdığı önsözde fitratına yerleştirilen manevi potansiyelin vahiyle buluşması sonucunda insanın yaratıcısını tanıdığını ifade etmiştir. Modern insanın hayatında dinin etkisinin zayıfladığını aktardıktan sonra bunun nedenleri arasında, dinlerin doktrin temelli ve şekilci anlayışların öne çıkarılarak öğretilmesini saymıştır. Çalışmanın amacını da insanın doğuştan getirdiği manevi gücün din dışı kanallarla oluşturulma çabasını ve din eğitiminin bu noktadaki sorumluluğunu incelemek olarak belirtmiştir (s. 9-10).

Kitapta maneviyatın fitri bir ihtiyaç olduğu dile getirilirken manevi değerlerin, insanın ruh ve beden sağlığına olan katkısının gelişimiyle ilgili farklı modeller de zikredilmiştir. Sosyal destek modeli, psikolojik model, dini emir ve yasaklar modeli bunlar arasındadır. Maneviyatın insan için olan önemine değinen yazar, maneviyatın toplumsal açıdan önemini de ele almıştır (s. 16).

Din eğitimi konularının sadece bilgi ve kural temelli olmadığı, varlıkların ardındaki aşkın anlamlarla işlenmesi gerektiği yazar tarafından ifade edilmiştir. Meydan'ın bu önerisinin öğretim programları dışında konuların içeriği hazırlanırken de göz önünde bulundurulması, din eğitiminin bilişsel yönünden çok hayatın içinden bir obje olarak kabul edilip bu yönünün öne çıkarılmasıyla ilgilidir (s. 19).

Yazar, eserin yazıldığı dönemde din ve maneviyat ilişkisinden hareket eden sadece iki araştırma olduğunu belirtmiştir.² Bu alandaki boşluğa dikkat çeken Meydan; çalışmanın amacını “seküler maneviyat arayışlarının hızla güç kazandığı, insanların kendilerine dinden bağımsız manevi tatmin yolları aradıkları günümüz toplumlarında din eğitimine düşen, manevi gelişimi sağlama sorumluluğunu tartışmak” olarak belirtmiştir (s. 28).

Birinci bölümde “Kavramsal Çerçeve” başlığı altında maneviyat, çocuk maneviyatı ve manevi zekâ kavramlarının kelime analizi ile tanımları ele alınmıştır (s. 31-82.) “Manevi” kelimesinin tanımından sonra maneviyat ve dindarlığın 1980 öncesinde ayrı

---

² Bu araştırmalar 1986 yılında Beyza Bilgin'in “Çocuğun Manevi Eğitimi” başlıklı makalesi ile 1992 yılında Şakir Gözütok tarafından hazırlanan “Bir Din Eğitimi Disiplini Olarak Tasavvuf” isimli yüksek lisans tezidir. Yazarın bu bilgiyi 2015 yılında verdiği düşünülerek bahsi geçen tarihten sonra bu alanda yapılan çalışma olup olmadığı sorgulanmıştır. YÖK TEZ ve İSAM'da “maneviyat, manevi eğitim” kelimeleri yazılarak yapılan tarama sonucunda konuyla bağlantılı olarak sadece Emine Elif Çakmak İgalçı'nın “Manevi Eğitimde Kalbî Metot: Tasavvufî Eğitim” başlıklı makalesi tespit edilmiştir.

görülmediği, sonraki dönemlerde ise maneviyat adı altında farklı inanç şekillerinin popüleritesinin arttığı, dinden bağımsız maneviyat çalışma sahaları oluşturulduğu aktarılmıştır (s. 34). Din ve maneviyat tanımlamalarında karşılaşılan olumsuz ve kutuplaştırıcı tavırlar ele alınarak dinin olumsuz, maneviyatın ise olumlu sunulması bu duruma örnek olarak verilmiştir (s. 36). Din ve maneviyatın tanımını yapan yazar maneviyat ile genelde ilişkilendirilen olguları da açıklamıştır. Anlamlandırma, ilişkisellik, bütünlük, aşkın tecrübe, maddenin ve görünenin ötesine ilişkin arayış, farkındalık açıklanan olgulardır (s. 42-64). Çocuk maneviyatı başlığında, her insanda potansiyel olarak bulunan maneviyata dikkat çekilmiş, bireydeki manevi potansiyelin aktive edilmesi için çeşitli ortamların hazırlanması, hiçbir fırsatın kaçırılmaması gerektiği ifade edilmiştir (s. 65). Manevi zekâ kavramını literatüre kazandıranın çoklu zekâ kuramının sahibi Howard Gardner'ın olduğu manevi zekâ konusu anlatılırken dile getirilen önemli bir ayrıntı olmuştur. (s. 77-78) Yazar kavramların tanımlarında, maneviyatla ilgili olguların aktarımında hem İslam düşünce tarihinin mimarlarının görüşlerini hem de Batılı bilim insanlarının görüşlerini zikretmeyi uygun bulmuştur.

İkinci bölüm "Din ve Maneviyat" ana başlığı altında dört alt başlıktan oluşmaktadır (s. 85-126). İnsanın inanma istidatının Kur'an-ı Kerim'de fitrat olarak isimlendirildiğini ifade eden Meydan; "Dini ve Manevi Gelişim" başlığında Elkind ve Goldman'ın kuramlarını özet olarak aktarmış, Fowler'in kuramına ise ağırlık vermiştir (s. 91-96). Dini Tecrübe ve Maneviyat konusunun alt başlıklarında iman, ibadetlerin ve dini ahlakın maneviyat ile olan bağlantısına değinilmiştir. Yazar namaz, oruç ve hac ibadeti- nin manevi alanla olan irtibatını açıkladıktan sonra Gazali'nin *İhya'*sına atıfta bulunup bu eserin yazılma amacını ilmihal

ilminde ihmal edilen manevi yönlerin gösterilmesi olarak belirtmiştir (s. 123). Maneviyatın dinselliği ve sekülerliği farklı bölümlerde bazen başlık bazen de ara cümle olarak üzerinde durulan bir konudur. Din ve maneviyat arasında radikal ayrımlar yapanlar olduğu gibi bu ayrıma daha yapıcı yaklaşanların da olduğu ifade edilmiştir. Farklı görüşleri aktarırken yazarın eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu ve değerlendirmelere başvurduğu görülmüştür. Yazar ikinci bölümü “Günümüz din eğitimcileri insanların manevi ihtiyaçlarını tatmin edebilecek bir din eğitimi yapabilmekte midir?” sorusuyla bitirmiş ve sonraki bölümlere okuyucuyu hazırlamıştır (s. 135).

Üçüncü bölüm “Batı Düşüncesinde Maneviyat ve Eğitimi” ana başlığı altında yedi alt başlığa sahiptir (s. 139-184). Psikoloji insanın iç dünyasıyla ilgilenmesi açısından maneviyata en yakın olan bilim dalı olarak görülmüş, bu açıdan psikoloji alanında insanın manevi potansiyelinin keşfiyle ilgili çalışmalar aktarılmıştır. Geleneksel psikoloji ve sûfi psikolojisinin insanın varlığına dair görüşleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir (s. 149-152). Batı düşüncede dünyasında Rönesans, Reform, coğrafi ve bilimsel keşifler ile Endüstri Devrimi maneviyat serüveniyle ilgili bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Eserde kronolojik bir yaklaşımla yaşanan bu değişiklikler ele alınmış, dinin maneviyat üzerindeki etkisinin azalma nedenleri eleştirel bir gözle değerlendirilmiştir (s. 152-160). Dini ve seküler maneviyat arayışı ile ilgili aktarılan nicel araştırmalar Batı toplumundaki maneviyat anlayışının gelişim seyrini gözler önüne sermektedir. (s. 172-178) Yeniçağ maneviyat hareketi manevi kâşifler olarak tanımlanan bireylerin ortaya çıkardığı oluşumdur. Son yıllardaki gelişim hızının birey ve toplumlara olan etkisi dışında kiliseyle olan farklılıkları da yazar tarafından anlatılmış, son başlık olarak da maneviyat alanında yaşanan tartışmaların eğitime olan yansımaları okuyucuya ulaştırılmıştır

(s. 178-198).

Dördüncü bölümde “Batı Düşüncesindeki Maneviyat ve Eğitimden” sonra İslam Düşüncesindeki maneviyat ve eğitimi üç ana başlık ve alt başlıklar halinde anlatılmıştır (s. 201-259). İslam’ın sadece maddeden ibaret olmayan insan ile ilgili bakış açısı bunun ötesindedir. Bu açıdan Mekkelilerin maddesel Tanrı tasavvurunun ötesine geçememeleri onları puta tapmaya yönlendirmiştir. İslam dininin manevi alanla ilgili bakış açısının yansıtılmasından sonra din eğitimi için İslam kültür tarihinden eşsiz bir kaynak olarak İslam Tasavvufu önerilmiştir (s. 205). Bölümün geriye kalanı Tasavvuf eğitimine ayrılmıştır (s. 205-262). İslam tasavvufunun, tasavvuf eğitiminin, tasavvuf terbiyesi ile ilgili temel kavramların ayrıntılı olarak anlatıldığı bölüm aynı zamanda din eğitimcileri için somut örnekler içermektedir. Bu açıdan araştırmanın başlığı ile bağlantılı olarak din eğitimcilerinin teorik bilgi ve anlatımlar dışında dördüncü bölümden itibaren tam da istediklerini bulacakları düşünülebilir. Din eğitimcilerinin hem bireysel yolculuklarında hem de misyonlarının gereği olarak din eğitiminin manevi boyutunu hedef kitlelerine nasıl ulaştıracakları cevap bekleyen sorular olduğu için yazar tarafından somutlaştırılan öneriler önem kazanmıştır. Durumla bağlantılı olarak yazar din eğitimi ana bilim dalında çalışan araştırmacıların da tasavvuf alanının birikimini yeterince kullanmadıklarını ifade etmiştir. Meydan, iddiasına dayanak olarak İSAM ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında yaptığı araştırma sonucunda tek kapsamlı çalışmaya ulaşmasını göstermiştir (s. 215). Yazar din eğitimcilerini manevi önder olarak isimlendirmiş, onların bu misyonu taşıyabilecek niteliklerde seçilmelerinin ve yetiştirilmelerinin önemini vurgulamıştır (s. 259).

Eserin son bölümü “Din Eğitiminde Manevi Boyut” başlığında hazırlanmıştır. Eğitimi eksikleri tamama erdiren bir

faaliyet olarak nitelendiren yazar, bu nedenle eğitimin insan yaşamına manevi bir boyut katan eylem olması gerektiğini belirtmiştir (s. 266). Eğitim sürecinin devam ettiği en belirgin mekânlardan biri olan okulların manevi atmosferinin zayıfladığını belirterek Kemal Sayar'ın okulları "kaba güç tapınakları" olarak nitelendirdiğini aktarmaktadır (s. 267). Dinin iman, amel ve duyguyu içine alan özelliğine vurgu yaparak din eğitiminde insanı ve dini parçalara ayıran tek yanlı bakış açısının zararları ifade edilmiştir (s. 272). Meydan; eğitimin manevi boyutundan sadece din dersi öğretmenlerinin sorumlu olduğu fikrini kabul etmemekte ve tüm öğretmenlerin manevi eğitime önem vermesinin manevi olguların değerini arttıracak eklemektedir (s. 280). Bu konudaki tavsiyesine muhtemel itirazlar olabileceğini belirten yazar bu itirazların aşılabilmesi için maneviyat eğitimin içinde pratik uygulamaların yer alması durumunda amaç ve yöntemlerin net olarak belirlenmesi ve ifade edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (s. 281). Konuyla bağlantılı olarak Mehmet Görmez'in gönül dilini kaybettiğimizle ilgili cümleleri aktararak gönül dilini yeniden diriltmeden sorunları aşamayacağımız dile getirilmiştir (s. 282) Eserin bu bölümünde yine din eğitimcileri için farklı başlıklarla onların yollarını aydınlayabilecek örneklerle yer verilmiştir.

Kitabın sonuç bölümünde çalışmanın öneminden bahsedilmiş, din eğitiminin temel amaçlarına değinilerek bu konudaki eksiklikler zikredilmiştir. Din ve maneviyat açısından üç farklı yaklaşım üzerinden tartışmanın yürütüldüğü anlaşılmaktadır ki bunlar din ve maneviyat olgularının ayrı olduğu, din ve maneviyatın ayrılmaz olduğu ve din ve maneviyatın ilişkili kavramlar olduğu şeklindedir (s. 326). Meseleye İslam eğitimi açısından bakıldığında tasavvuf geleneğinden yeteri kadar yararlanılmadığı ve bu geleneğin günümüz insanının manevi ihtiyaçlarına cevap verme arayışında din eğitimcilerine önemli bir birikim sağlayacağı ifade edil-

miştir. Bu konuda başarılı olabilmek için sunulan öneri ise dinden öğrenme yaklaşımıdır (s. 325-332).

Sonuç olarak Hasan Meydan'ın *Din Eğitiminde Manevi Boyut* isimli eseri din eğitimine farklı bir açıdan bakıp eğitimin psikolojik ve duygusal boyutunu ele almıştır. Birincil kaynakların dışında Batılı bilim adamlarının eserlerinden yararlanılmıştır. Eserde akademik bir dil kullanılmasına rağmen Meydan'ın eserinin akademik alandan olmayanlar için de anlaşılması oldukça rahat olduğu belirtilmelidir. Kitabın alandaki önemli bir boşluğu doldurması dışında eser, din eğitimiyle ilgilenen pek çok birey için başvuru kaynağıdır. Eseri din eğitimcilerinin gözünde değerli kılacak noktalardan biri din eğitiminde farklı bir bakış açısını sunan yazarın bu durumu sadece teorik boyutta bırakmayıp pratik alana yönelik uygulama örnekleri önermesidir. Araştırmayı Diyanet İşleri eski başkanı Mehmet Görmez'in sözleriyle bitirmek anlamlı olacaktır: "...Anadolu'daki irfan geleneğine dayanan gönül dilini yeniden diriltmedike kavgalı bir dindarlığı geride bırakıp insanlığın gönül dünyasına hitap eden bir dindarlığı inşa edemeyiz."